

1

גאולת העולם - 'ודבר ה' מירושלים'

1

"פצחו רננו יחדיו חרבות ירושלים"
הרב יהודה עמיטל (תרפ"ה-תש"ע)
מייסד וראש ישיבת 'הר'עציון', אלון-שבות

"מה נאוו על ההרים רגלי מבשר, משמיע שלום מבשר טוב, משמיע ישועה אמר לציון מלך א־להיך. קול צופיך נשאו קול יחדו ירננו, כי עין בעין יראו בשוב ה' ציון. פצחו רננו יחדו חרבות ירושלים כי ניחם ה' עמו גאל ירושלים. חשף ה' את זרוע קדשו לעיני כל הגוים וראו כל אפסי ארץ את ישועת א־להינו" (ישעיה נב, ו-י).

שני הפסוקים האחרונים: "פצחו רננו יחדו" ו"חשף ה' את זרוע קדשו", מדברים על שני עניינים שונים. הפסוק הראשון מדבר על גאולת ירושלים והפסוק השני מדבר על תשועת ישראל. סמיכות הפסוקים הוו מלמדת על הקשר שבין ירושלים לתשועת ישראל. עצם הקשר בין בניין ירושלים לתשועת ישראל איננו בבחינת חידוש. המיוחד בפסוקים אלו בכך שהם מתייחסים לבניין ירושלים כאל תופעה בקנה מידה אוניברסלי, בעלת משמעות לכל יושבי תבל: "חשף ה' את זרוע קדשו... וראו כל אפסי ארץ...". אמנם, פסוקים אלו מדברים בעיקר על בניין ירושלים והמקדש ורק בסופם נזכרת תשועת ישראל, אך סמיכות העניינים מלמדת כי שני התהליכים דומים ויש קשר בין ישועת ישראל במובן האוניברסלי לבין בניין ירושלים. על קשר זה אנו למדים גם מדיון הלכתי בגמרא (ברכות מט.) בשאלה האם אפשר לחתום בברכת המזון "מושיע ישראל" במקום "בונה ירושלים". מסקנת הגמרא היא כי לאמיתו של דבר היינו יכולים לחתום בשניהם, שהרי פתחנו בבקשה: "רחם נא על ישראל עמך ועל ירושלים עירך" אלא שברכת "בונה ירושלים" כוללת בתוכה גם את ישועת ישראל, שנאמר:

"בונה ירושלים ה', נדחי ישראל יכנס" (תהלים קמז, ב) ולפיכך חותמים בה, שכן נכללים בה שני העניינים.

את הקשר הזה שבין תשועת ישראל לבין בניין ירושלים ראינו יפה, עין בעין, לפני כ"ח שנים, במלחמת ששת הימים, במעבר החד של "בערב ילין בכי ולבקר רנה" (תהלים ל, ו). המעבר בין בכי לרינה, על פי רוב, נמשך פרק זמן, ואילו אז באה ישועת ה' כהרף עין. באותם ימי ההמתנה, לאחר שגירש נאצר את כוחות האו"ם מסיני, והודיע כי יזרוק את ישראל לים, סירבו כל אומות העולם לעזור לישראל. שר החוץ של ישראל, בניסיון נואש לבקש סיוע, דילג בין פריז ללונדון ושאל: איפה הבטחותיכם, הלוא הבטחתם! כולם סירבו להיענות ובעיתוני כל העולם הופיעו מאמרי הספד על ישראל.

רבתי, קשה לתאר במילים ולהעביר לכם את המועקה שהייתה. יהודים בגולה הרגישו שהנה עוד שואה ממשמשת ובאה ושלחו לישראל טלגרמות ובקשו: שילחו את הילדים, הצילו לכל הפחות אותם כדי להשאיר שארית לישראל. גם אלו שהיו בטוחים בניצחון ישראל חששו מאלפי קרבנות של חיילים ואזרחים. תל אביב וירושלים היו כמעט ללא מקלטים, חשופות להפצצות אוויריות של האויב.

ואז החלו להרעיש עולמות ולהתפלל בעוצמה שמעולם לא ראינו קודם לכן. תהלים ותהלים ותהלים. בתי ספר דתיים השביתו לימודים, ובמשך שבועיים ימים באו ללימודים בבוקר ואמרו תהלים עד הצהריים. אבל בסוגריים ייאמר ובהדגשה: לא התפללו על ירושלים. התפללו על הצלה וישועה, התפללו לקב"ה שיעזור, אבל לא היו תפילות להיכנס לירושלים, אדרבה, התפללו שירדן לא תתערב במלחמה. העבירו מסרים דרך אמריקה למלך ירדן: אנחנו לא ניגע בכם ואתם אל תגעו בנו. לא התפללו להיכנס לירושלים והנה 'בבוקר רינה'. אני זוכר כמו עכשיו, איך אני הולך ברחוב ושומע ברדיו שמטוסי ישראל יצאו לקדם את פני האויב ואנשים התחילו להיכנס למקלטים ו"בערב ילין בכי".

כעבור כמה שעות התקשרתי לידיד שהיו לו קשרים לברר מה קורה, והוא אמר לי: אין יותר מפציצים מצריים, כולם חוסלו, חלפה סכנת ההפצצות. ואנחנו ממשיכים להאזין ולשמוע שצה"ל נמצא כבר ברפיח, ואחר כך באל-עריש ומתקדם הלאה והלאה. וכי יש לך "לבוקר רינה" גדול מזה?! "חשף ה' את זרוע קדשו... וראו כל אפסי ארץ את ישועת א-להינו".

ירושלים נגררה לתוך המלחמה בצורה בלתי מובנת, לאחר שהמצרים רימו את אחיהם בירדן, בדווחם להם כאילו הם נמצאים כבר סמוך לתל אביב. הירדנים האמינו לתרמית והחליטו להצטרף ל"חגיגה" ולחבור למלחמה. לא יאומן שקרה הדבר הזה לפני זמן כה קצר. האם לא יכלו הירדנים לברר אם יש אמת בדבר! הלוא מנהיגי ערב היו ידועים כבעלי דמיון וכשקרנים, והנה צבאות ירדן הולכו שולל.

כך התגלגלו הדברים עד שבאורח בלתי צפוי כבשנו את ירושלים. לאחר מעשה, אמר מפקד חטיבת ירושלים, כי לא זו בלבד שלא הייתה תכנית מבצעית להיכנס לירושלים, אלא גם תכנית מגרה לא הייתה. לא העלינו בדעתנו להילחם על ירושלים ולפתע בא קידוש השם גדול ותוך כמה ימים אנחנו נמצאים בתוככי ירושלים. הקשר בין תשועת ישראל לבין גאולת ירושלים הוא גלוי וידוע, אבל הזיקה שבין הממד האוניברסלי של תשועת ה' לבין גאולת ירושלים, הקשר בין "וראו כל אפסי ארץ את ישועת א-להינו" לבין "פצחו ורננו יחדו חרבות ירושלים", את זאת ראינו ביום כ"ח באייר תשכ"ז.

אנחנו התפללנו והתפללנו בלי סוף, אבל עד כמה שידוע לי, אף אחד לא התפלל להיכנס לתוך ירושלים העתיקה. התפללנו לישועת השם, התפללנו להצלה, לא התפללנו ולא פיללנו להיכנס לירושלים. רבותי, בגלוי לא התפללנו, אבל בעומק הלב כולנו התפללנו. שאל פעם בעל התניא מדוע נאמר: "ה' שמעה בקולי" ולא "את קולי", והסביר, אתה תשמע מה יש בקולי. אתה רבש"ע תבין את העומק של מילותינו, ותשמע למה אנחנו מתפללים במעמקי לבבנו, אף מבלי שאנו מודעים לכך. המדרש אומר: "וכל שיח השדה... כל שיחתן של הבריות אינה אלא על הארץ: עבדת ארעא לא עבדת... וכל תפילתן של ישראל אינה אלא על בית המקדש: מתי מתי יתבני בית מקדשא" (ב"ר יג, ב). שיחתן של בני אדם אינה אלא על השדה, יש יבול בשדה! גדל או לא גדל! ואילו ישראל כל שיחתן ותפילתו של ישראל אינה אלא אל ירושלים, על השדה, על בניין הבית. מדברים על כל מיני דברים אבל בתוך הלב פנימה מדברים על ירושלים. בגלוי לא התפללנו, אבל בסתר, במעמקי הלב, התפללנו גם התפללנו.

כעשר שנים אחרי תקומת המדינה, לאחר שעזבנו את ירושלים ולכאורה ירושלים נשכחה, פורסמו בביטאון מחניים משנת תשי"ח תוצאות מחקר שבדק האם ירושלים אומרת משהו לנוער, והתוצאה: ירושלים לא אומרת לנוער שום דבר! הלכו וביקשו את תגובתו של הראשל"צ הרב נסים, והוא נד בראשו: אכן, לצערנו ירושלים לא מדברת אל הנוער. הלכו ל'רב הנזיר' אז הוא אמר שצריכים לחנך לאמונה, שכן, באין יראת שמים ירושלים לא מדברת לנוער. הלכו לפרופ' ריבלין, אז הוא אמר מה לעשות, אצל הבנים שלי דגניה יותר קדושה מירושלים. זה היה המצב הגלוי, זו הייתה האמת העיתונאית הפובליציסטית, עשר שנים לאחר שעזבנו את ירושלים. חלפו עוד כתשע שנים, מצב הרוח בארץ היה ירוד, והבדיחה סיפרה באותם הימים כי האחרון שעוזב את נמל התעופה לוד – עליו לכבות את האור. והנה, ברגע שחזרנו לירושלים כל העם נדלק, בחורים חילוניים, אפילו מהשומר-הצעיר, קפצו מן הטנקים וצהלו: ירושלים! אז איך אפשר לומר שירושלים נשכחה מלב הנוער! והלוא לפי הסקרים המדעיים אין שום יחס לירושלים! איפה הייתה ירושלים! הרי תשע שנים קודם לכן אמרו שירושלים נשכחה מלב.

זכורני שפגשתי יהודי שהיה אז יו"ר הליגה נגד כפייה דתית (כיום הוא פרופסור באוניברסיטה), ושאלתי אותו: תגיד לי את האמת, מתי התרגשת, כשכבשו את שארם א-שייח ממצרים, שבגללה יצאנו למלחמה, או כשכבשנו את שכם, או כשכבשנו את ירושלים! ענה לי: אני מודה, התרגשתי יותר כשכבשנו את ירושלים. אני מכיר פרופסור אחד לפילוסופיה, יהודי לא דתי, שלא יכול היה להסביר את מה שהרגיש אלא כרגש דתי, ואם כך, אמר, אזי יש לחפש מקורות, כנראה יש בי משהו מעבר למה שאני מודע לו.

בכ"ח אייר נתגלה שביחס לירושלים - מיסטיקה הוא רציונל, סתיר זה גליא, סתום זה נגלה. כאן התגלה שמה שנראה כאמת העיתונאית-מדעית כאילו לבני אדם אין קשר לירושלים - כל זה בשקר יסודו. והנה ראו מה ירושלים עשתה לעולם היהודי!

ירושלים בדרך כלל לא מתגלית ללא מאמצים מצדנו. במדרש ספרי נאמר: "יכול תמתין עד שיאמר לך נביא! תלמוד לומר: 'לשכנו תדרשו' - דרוש ואח"כ יבוא נביא". והגמרא מביאה ראייה מהפסוקים של דוד המלך שאמר: "זכור ה' לדוד את כל ענותו אשר נשבע לה' נדר לאביר יעקב. אם אבוא באהל ביתי אם אעלה על ערש יצועי. אם אתן שנת לעיני לעפעפי תנומה. עד אמצא מקום לה' משכנות לאביר יעקב" (תהלים קלב, א-ה). דוד המלך סבל ונשבע שלא יעלה על המיטה עד שימצא מקום לה'. וכאן אנחנו זכינו בירושלים בהיסח הדעת, ללא תכנית צבאית, ללא דיבורים ותפילות על ירושלים.

רבותי, אם נדבר במבט של שיר השירים, כל הציונות לא הייתה אלא בשביל ירושלים. בימים הראשונים של הציונות, כשהתחווירו הקשיים לקבל את ארץ ישראל והפסימיות גברה גם אצל הרצל, אז הוא הסכים לקבל כפתרון את אוגנדה. הקונגרס הציוני דחה זאת ברוב דעות. מי כן היה מוכן לקבל את אוגנדה! המזרחי, הדתיים. ומדוע! כי הם ידעו שיהיה להם קשר לירושלים גם כשיהיו באוגנדה. הדתיים אמרו: אנחנו מתפללים שלוש פעמים ביום אל ירושלים, לכן אין חשש שנשכח את ירושלים. ואילו החילוניים ידעו שאם הם לא יהיו בקרבת ירושלים אזי יאבדו את הקשר שלהם לירושלים וממילא גם את עצם זיקתם ליהדות.

וזו, בעומק הדברים, הסיבה לכך שדווקא החילונים הם אלו שהתנגדו לתכנית אוגנדה. זהו ה' שמעה בקולי". בעצם התפללנו על ירושלים, גם אם בגלוי לא היה נראה. "ירושלים הרים סביב לה", מרחוק לא רואים אותה, אבל לפני כ"ח שנים נתגלתה לעינינו לא רק ירושלים הזו שהסתתרה בינות לחומות אלא נחשפה גם ירושלים שנחבאה בתוך לבבות ישראל.

אנו קוראים בשיר השירים כי אומות העולם נקראים: "בנות ירושלים". ומסביר רש"י, בעקבות חז"ל, מדוע נקראו בנות ירושלים: "על שם שהיא עתידה ליעשות מטרופולין לכולן, כמו שנבא יחזקאל ונתתי אתהן לך לבנות' כמו 'עקרון ובנותיה' (רש"י על שיה"ש א, ה). כל המעצמות הגדולות תהיינה בנות, פרובינציות של ירושלים. פריז, לונדון, ניו-יורק, וושינגטון,

מוסקבה, כולן תהיינה פרובינציות של ירושלים הבירה. כך כנסת ישראל מדברת אל הגויים מתוך שפלות, "שחורה אני ונאווה בנות ירושלים", אוה"ע מציקות לה: את שחורה! איפה האור שלך! את מלוכלכת! ומתוך אותה שפלות ודיכאון קוראת כנסת ישראל לאומות העולם: "בנות ירושלים", בגאווה כזאת מדברת אל אומות העולם. וכשאומות העולם מציקות לישראל, אומרת כנסת ישראל: "השבעתי אתכם בנות ירושלים... אם תעירו ואם תעוררו את האהבה עד שתחפץ" – אל תציקו לי, חכו עד שתבוא הגאולה בדרך הטבע, אל תלחצו יותר מדי בצרות! ואיך היא פונה אליהם? – בנות ירושלים! אתם פרובינציות של ירושלים. וכל זאת כיון שירושלים תהיה מטרופולין, עיר בירה, לכל העולם כולו.

הגמרא מספרת על יהודה בן טבאי שהלך לאלכסנדריה ושלחו לו מכתב: "מירושלם הגדולה לאלכסנדריאה הקטנה" (ירושלמי חגיגה ב, ב). זה לא רק בשיר השירים אלא בפועל כך כתבו במכתב. אלכסנדריה הייתה העיר הגדולה, וירושלים מה הייתה אז? וכך כתבו "מירושלם הגדולה לאלכסנדריאה הקטנה". דיאלוג אמתי בינינו לבין אומות העולם צריך להיות רק כאשר אנחנו משוכנעים שאנחנו המרכז והם הפרובינציות. היום נוסעים לאוניברסיטאות בלונדון, פריז וניו-יורק ללמוד מדעי הטבע, רפואה, פיזיקה וכימיה. אבל יגיע זמן שהעולם יכיר שהמדע בעצם לא פתר עדיין את הבעיות האמתיות. עדיין יש מצוקות ואנשים סובלים. עד שלא יכיר העולם "כי מציון תצא תורה ודבר ה' מירושלים", עד שלא יאמרו "נלכה באורחותיו" – אין ערך לכל ההישגים המדעיים. סותמים חור אחד – נפתח חור שני. מאריכים את תוחלת החיים של האדם, צצים נגיפי האיידס והאבולה. או אז יבואו מלונדון, מפריז ומניו-יורק לירושלים, כי כאן מצוי המטרופולין האמתי. מה ערך יש להישגים הרבים בהארכת חיי אדם אם יום-יום נהרגים בעולם אלפי אנשים. הרי כל מה שאנו שומעים ברדיו ובעיתונות על קטל ההמונים המתחולל בבוסניה, בצ'צ'ניה ובאפריקה הוא כאין וכאפס לעומת הקרבנות שיש יום-יום בדרכים. הלאו יקרא הישגים? פריז וניו-יורק יכולות להיקרא הישגים?

עד שלא יכיר העולם בכך שהמטרופולין האמתי זה ירושלים, אין ערך לכל ההישגים הללו. רק כאשר ילכו "עמים רבים ואמרו לכו ונעלה אל הר ה'" ויכירו "כי מציון תצא תורה ודבר ה' מירושלים" – רק אז יהיה ערך לכל הדברים הללו. את זה הם מחפשים, זו אינה מליצה, זהו המטרופולין האמתי. הנצרות והאסלאם מחפשים כל מיני סימני עבר בירושלים, מצביעים על מקומות בהם דרכו מייסדי דתם. מה שעומד מאחורי זה הוא חיפוש אחר אחיזה בירושלים, מתוך ידיעה כי בסופו של דבר כאן בירושלים נמצא המרכז. הם מדברים על העבר אך למעשה עיניהם נשואות אל העתיד, בידיעה כי בעתיד כאן יהיה המרכז, זה יהיה המטרופולין של העולם כולו.

"והנצח זו ירושלים" זה דור של נצח. כואב לי הלב לפעמים על מי שלא עבר את התחושה של מלחמת ששת הימים. כשמדברים על גאולת ירושלים, אי אפשר להפריד זאת מהישועה של "חשף ה' את זרוע קדשו". אנחנו אומרים בקדושה: "ממקומך מלכנו תופיע ותמלוך עלינו כי מחכים אנחנו לך. מתי תמלוך בציון בקרוב בימינו לעולם ועד תשכון. תתגדל ותתקדש בתוך ירושלים עירך". בנוסח הרמב"ם יש לפני "תשכון", "אמן", וכך נוהגים בנוסח תימן לומר: "בחיינו וביומינו אמן" ואחר כך: "תשכון ותתגדל ותתקדש בתוך ירושלים עירך". האשכנזים, שלא אומרים אמן, מחברים ואומרים: "לעולם ועד תשכון". לפי הרמב"ם אלו שני דברים: מלכות של ציון, מלכות השם בירושלים. ואנחנו האשכנזים כל הזמן אמרנו: לא רוצים אמן, רוצים לצרף את זה יחד. עד שנת תשכ"ח הלכתי בהרגשה שהתימנים צודקים, שכן זכינו למלכות בלי ירושלים. אבל היום אנחנו אומרים ברצף, ללא אמן: "בקרוב בימינו לעולם ועד תשכון" זו ברכה אחת, אין מלכות בלי ירושלים. עלינו לשמור על ירושלים כעל בבת עינינו, שכן ירושלים מאחדת את כל ישראל, "ירושלים הבנויה כעיר שחברה לה יחדיו", העושה את כל ישראל חברים. נעביר את הנצח של ירושלים לחיי ההווה. כשמדברים על ירושלים נזכור שירושלים היא משהו אוניברסלי כשם שהניצחון במלחמת ששת הימים היה משהו אוניברסלי. ימים רבים אחר שוך הקרבות, עוד דיבר העולם על הניצחון של מלחמת ששת הימים, כי היה בו משהו אוניברסלי. לכן, גם ירושלים היא משהו אוניברסלי. "כי בחר ה' בציון אוה למושב לו" (תהלים קלב, יג), נדע לשמור על נצחיותה של ירושלים. בל נעשה ממנה פרט, מעות קטנות. כשמדברים על יום ירושלים נדע שיש בה ממד של: "חשף ה' את זרוע קדשו לעיני כל הגוים".

הרב אונטרמן זצ"ל פסק, כשהיה הרב הראשי, שלא להגיד הלל בברכה ביום העצמאות אבל ביום ירושלים כן, וזאת לאו דווקא בגלל ירושלים אלא משום שאז הייתה תשועה גדולה וקידוש השם גדול, שכיפר במשהו על אותה חילול השם גדול שהיה בשואה. וזאת דווקא על רקע אותה תחושה ופחד משואה שנייה שעומדת להתרגש על ישראל. אז נוכחו לדעת שיש חוט העובר ומקשר בין שני הפסוקים כאחד: "פצחו רננו יחדו חרבות ירושלם כי ניחם ה' עמו גאל ירושלם. חשף ה' את זרוע קדשו לעיני כל הגוים וראו כל אפסי ארץ את ישועת אלהינו".

2

"נצח ישראל לא ישקר ולא ינחם" השיבה לירושלים ומבוכת הנצרות^א

מהר"ל:

כאשר האדם שומע הדברים אשר הגיעו לעם ה' אשר לא הגיע לשום אומה בעולם, ורוב הצרות אשר באו עליהם, והשפלות היתרה אשר הם ירודים עד עפר, ויותר מזה. ותהרהר במחשבתך באולי הוא יתברך עזב אותם, והם אליו כאומה אחרת חס ושלום, ויותר פחות מהם, כאשר הם ירודים אל הכל. אל יבוא בהרהור לבך ובמחשבתך דבר כמו זה, כי מחייב הדעת והשכל שאינו כך, וגם המוחש לא יקבל זה, גם משה עבדו הנאמן וכל עבדיו הנביאים לא העידו עליהם כך. והנה מחייב זה הדעת והשכל בראיות מופתיות מחויבים מוכרחים, עד שכל אדם בן דעת יראה לפניו דבר זה יותר משמש בצהרים... וראה שם פרק יא ויד¹.

אבל לפי הדברים אשר אמרנו לך לא יקשה כלל, כי אצל נח לא היה רק בחירה פרטי, והבחירה הפרטית הוא לפי מה שהוא, והכל הוא לפי מעשה צדקות שלו. אבל באברהם לא היה בחירה פרטית, רק באומה הישראלית, שהם זרעו. שהרי כתיב באותה בחירה (בראשית יב, ב) "ואעשה אותך לגוי גדול", וזה בחירה כללית, ובחירה כמו זאת אין תולה במעשה כלל, ולא בחטא, כי המעשה הוא לפרט. אף כי בודאי זכות אבות מועיל, מכל מקום עיקר הבחירה – בחירה כללית בו ובזרעו. ואל יקשה לך מה שכתוב (ראה דברים ט, ה) "לא בצדקתך אתה בא לרשת וגו' ולמען הקים את הדבר אשר נשבע לאבותיך", בודאי דבר זה מה שהביא אותו הדור אל הארץ היה תולה בזכות אבות, וגם דבר זה פרטי. אבל עיקר הבחירה שבחר השם יתברך באברהם לא היה בחירה פרטית, רק שבחר בו ובזרעו אחריו

א. הערת המלקט (ש.ה): בשנים האחרונות, זכה דורנו לשפע של ספרי אמונה ודעת שנכתבו בידי ת"ח, גדולי תורה ומדע, אשר הישירו מבט אל החושך המכסה ארץ וערפל לאומים, והתמודדו עם סוגיית המינות וכחשיה, ומבעד לכתביהם זורח עלינו אור ה' וכבודו עלינו נראה. עבור אלו מבני תורה הראויים לכך והרוצים להעמיק בסוגיה, נזכיר את הספרים הבאים: "בני החי" – תחיית ישראל לאור סוגיית הנצרות – הרב אלי הורוביץ הוצאת מעמק חברון. "תמיהה ומבוכה", הרב אברהם צבי הלוי רבינוביץ, הוצאת ראובן מס ירושלים. "משגב לעתות בצרה" – ביאור אמוני ומחקרי בנושא הנצרות והשוואה – הרב אלישב אביחיל, הוצאת ספריית בית אל. "שיבת ציון נס לעמים" – הרב אברהם לבני, אל ארצי, ירושלים. "המוקש הנוצרי" – יעקב צורישידי, ידיעות ספרים. "מוסר יהודי ומוסר נוצרי" – הרב אליהו בן אמוזג בעריכת הרב א"ר זייני, הוצאת 'אור וישועה', "שיחות הרצי"ה יהדות ונצרות" – הרב שלמה אבינר, ספרית חוה, בית אל.

בחירה כללית, ולא היה בחירה פרטית. שהבחירה הפרטית הוא לפי המקבל, ואם נשתנה המקבל – ישתנה הדבר.²

"מן המבואר כי גלות ישראל וחורבן בית קדשנו ותפארתנו הוא שינוי בסדר העולם וידוע כי הדבר שהוא יוצא מסדר העולם והוא בשינוי אין קיום לו רק לפי שעה. כי אי אפשר שהוא יוצא מן הסדר ויש לו קיום, שאם כן יהיה דבר היוצא מן הסדר מסודר, מאחר שהוא קיים, כמו הדבר שהוא מסודר, ומפני כי לפי סדר המציאה ראוי שיהיה כל דבר עומד במקומו אשר סידר לו השם יתברך, ומכל שכן האומה הישראלית, שהיא אומה יחידה שאין לה דיבוק וחיבור כלל אל האומות מצד עצמה, שאין ראויה שתהא עומדת בתוכם. לכך נחשב עמידת ישראל בין האומות שלא כטבע... ודבר זה ראיה ברורה מחייבת שיהיה קץ לגליותינו. כי אם היו ישראל נשארם בגלותם, היה אפשר לומר כי נסתלק השם יתברך מאתם, והם כמו שאר גויי הארץ. אבל עתה שאינם בארצם, והם תחת רשות אחרים, ועל דבר זה לא נבראת שום אומה ולשון, והוא שלא כסדר העולם, דבר זה אי אפשר שיהיה כך תמיד, ולא יהיה קץ לדבר זה. ועם שאין הדבר הזה רק לזמן, מכל מקום אם לא שהשם יתברך גזר דבר זה על ישראל שיהיו בגלות תחת רשות האומות, לא היה לדבר זה קיום אף זמן מה, לגודל ענין זה שתהיה האומה הזאת בארץ אחרת תחת ממשלת זרים. ואם לא כן, היה ראוי שיהיה מחויב אחד משני דברים; או שיהיה חוזר אל הסדר, ויהיה הגלות בטל. או חס ושלום שיהיו גוברים על עצמם לגמרי. אבל שיהיה קיים הגלות מצד עצמו – אינו ראוי לפי הסדר, לכך גזרת השם יתברך הוא אשר מעמיד דבר זה."³

הרב אברהם יצחק הכהן קוק

"מהרה יתקיים בנו "שמעו עמים ירגזון", מהרה יוסר המסווה מהעולם, וידעו כי עם ד' אנחנו, כי יד ד' עלינו לטובה. כי מרכז העולם ומרכז האנושיות אנחנו, כי אמת גלויה ובהירה היא כל התכונה של הנבואה, המספרת כל כך בשבח הנצחי של ישראל. יפלו כל מגדלי התווה אשר הוקמו על יסוד המארה של עזיבת ד' את ישראל, ינפצו עלי סלע כל סלעי המגור של המאיימים עלינו לאמר "עמא דאהדרינהו מריה לאפיה מיניה". ידעו כל באי עולם, כי אהבת עולם היא אהבתנו, ידע כל התבל הנאור עם כל חכמותיו, עם כל המודרניות שלו, עם כל ספקותיו, עם כל שיקועו החומרי, עם כל מסותיו הנסיוניות, עם כל חופש דעותיו, שאכן אחת היא האמת העומדת לעד, ואמת זו חקוקה היא במצחה של החיה השמימית, המתהלכת על הארץ, בתבנית גוי ששמה ישראל. ידע כל העולם כי אנחנו הננו שורק כלה זרע אמת, וכל יד עמל ותלאה תקצר מלהפריע את תחייתנו וגאולתנו. וידעו ויכירו כי צור ישראל מושיענו וגואלנו אביר יעקב."⁴

הרב יוסף דב הלוי סולובייצ'יק

...שלישית, הדוד התחיל לדפוק גם בפתח האהל התיאולוגי, וייתכן, כי זוהי הדפיקה החזקה ביותר. הדגשתי כמה פעמים בדברי על ארץ ישראל, שכל טענות התיאולוגים הנוצרים, שהקב"ה נטל מכנסת ישראל את זכויותיה בארץ ישראל, ושכל ההבטחות בנוגע לציון וירושלים מתייחסות במובן אלגורי אל הנצרות והכנסייה הנוצרית, נתבדו בפרהסיא על ידי יסוד מדינת ישראל, כטענות שקר, שאין להם שום עיקר ושורש, יש צורך בידיעה מקיפה בספרות התיאולוגית, מאז ימי יוסטין מרטיר עד התיאולוגים החדשים בימינו, כדי להבין את כל הפלא הגדול הזה, שעל ידו נפרכה בפומבי ההנחה המרכזית בתיאולוגיה הנוצרית... כנסת ישראל שולטת בציון ובירושלים. קורת רוח אני מוצא בקראי בעיתונים קתוליים ועיתונים פרוטסטנטיים על מדינת ישראל. בעל כרחם עליהם להזכיר את שם ישראל כשהם מוסרים חדשות על ציון וירושלים הנמצאות בידינו. יש לי תמיד רגש מיוחד של סיפוק נפש

ב. "...תורת הבז' כלפי העם היהודי, לא זו בלבד שהשפיעה לרעה על חיי היהודים בעולם הנוצרי, היא השתקפה גם, באורח טבעי, בגישה השלילית כלפי תנועת השיבה הלאומית היהודית הצעירה בסוף המאה ה-19. כארבעה חודשים לפני הקונגרס הציוני הראשון בבאזל (אוגוסט, 1897), פרסם הצ'וילטה קטוליקה, כתב העת הרשמי למחצה של הוותיקן, בעריכת מסדר הישועים, מאמר שכותרתו "תפוצות הגולה של ישראל בעולם המודרני" שהכריז כי לפי הברית החדשה היהודים חייבים להיות בגולה כעבדים לגויים עד קץ העתים; המארה שהביאו על עצמם ועל ילדיהם לא תסור לעולמי עד. נטען שלא יעלה על הדעת להפקיד בידיהם את האפוסטרופסות על המקומות הקדושים. אשר לבנייתה של ירושלים כבירת המדינה היהודית – דבר זה לא יקרה לעולם כיוון שהוא עומד בניגוד לדבריו של ישוע עצמו (הוותיקן והציונות 1897-1967, מאת שרלוט קליין, בתוך גישות נוצריות ליהודים ויהדות, לונדון 1982).

הדוגמא הטובה ביותר להשפעה של תיאולוגיה מסוג זה על עמדת הכנסייה הנוצרית כלפי הציונות, הייתה התשובה המפורסמת של האפיפיור פיוס ה-10 לפנייתו של תיאודור הרצל בבקשה לתמיכתו, כפי שהאחרון הזכיר אותה ביומניו. "אין ביכולתנו לתמוך בתנועה זו" אמר פיוס להרצל, "אין אנו יכולים למנוע בעד היהודים ללכת לירושלים – אך לעולם לא נוכל לתת את הסכמתנו. כראש הכנסייה, אין בידי לתת לך תשובה אחרת. היהודים לא הכירו באדוננו לכן אין אנו יכולים להכיר בעם היהודי. ולפיכך, אם תבוא לפלסטינה ותיישב שם את עמך, נהיה מוכנים ומזומנים עם כנסיות וכמרים להטביל את כולכם" (יומניו של תאודור הרצל, ערך מרווין לוונטל, הוצאת דיאל (1956) עמודים 429-430). קארדינל מרי דל ואל, שהאפיפיור הורה לו להמשיך בהתכתבות עם הרצל, כתב ב-1904 ש"כל עוד יכחישו היהודים את אלוהותו של ישוע, אין אנו יכולים לנקוט כלפיהם עמדה אוהדת". גם מזכיר המדינה של הוותיקן, הקארדינל פייטרו גספארי, התנגד נחרצות להצהרת בלפור וכתב ב-1919 ש"הסכנה המפחידה אותנו יותר מכל היא זו של הקמת מדינה יהודית בפלסטינה" (מצוטט ע"י פרצסקו לוקרצי ב"הכנסייה ומדינת ישראל", 1989). חלק קצר ממאמרו של הרב דוד רוזן שפורסם ב'דעות', תשרי תשס"א (שאמנם, מסקנתו שונה ממסקנתנו, אך לקט המובאות שלו ממצה היטב את הנושא).

בשעה שאני קורא בעיתון, שתגובת מדינת ישראל אינה ידועה כעת, כי שבת היום והמשרדים סגורים, או כשאני קורא בערב פסח ידיעה מ"יוניטד פרס" ש"היהודים ישבו הלילה לשולחן הסדר בתקוה, שנסי-מצרים יחזרו ויתרחשו היום". קול דודי דופק!⁵

הרב צבי שכטר, ראש ישיבה בישיבה יוניברסיטי

'ושמעתי פעם מרבנו (הגרי"ד) בדרשה שהעביר לאחר מלחמת ששת הימים, שתמיד התנגדה הכנסייה הקתולית לתנועה הציונית על פי עיקרי האמונה שלהם, שלפי דעתם הכוזבת, מאחר שלא קיבלו כלל ישראל את 'אותו האיש' כאליל, איבדו את זכותם כ'עם הנבחר', ונעשו הם הקתולים ל'עם הנבחר' (השוה גמ' ריש חגיגה (ה:)) עמא דאהדרנהו מריה לאפיה מניה וכו'. ובגלל כן גורשו בני ישראל מן הארץ, שהארץ הנבחרת היא רק בעד העם הנבחר, ולעולם לא ישובו להיות בעה"ב עליה עד שיקבלו עליהם את אלהותו, חלילה. והיאך יתכן לתמוך בתנועה הציונית.

לאחר הקמת המדינה לא הכיר הוותיקן בה בממשלה, מהטעם הנ"ל (עד לאחר ארבעים שנה), אכן עצם קיום המדינה שימש כפירכא נגד אמונתם ההיא, והוצרכו ליישב בדוחק, שעיקרה של ארץ ישראל הוא ירושלים ומקום המקדש, ועל זה קאי אמונתם, שלעולם לא יחזרו היהודים לשלוט על מקום המקדש עד שיקבלו עליהם אלהותו של אותו האיש. וממילא, לאחר מלחמה ששת הימים, תכף ומיד הפצירה הכנסייה שמדינת ישראל תהפוך את ירושלים לעיר בינלאומית, והכל הוא מהטעם הנ"ל, דלפי אמונתם אי אפשר שתהיה עיקרה של הארץ הנבחרת ברשות עם ישראל כל זמן שלא קיבלו עליהם אלוהותו של 'אותו האיש'.⁶

הרב משה אהרונסון, מרבני פולין לפני שואה ולאחריה, רב בפתח-תקוה

דבר ברור לאלו הקרובים למקורות ימי עמנו, שכל הצרות האיומות שהיו מנות חלקנו במשך שנות גלותנו מאומות העולם, שרשן ומקורן היו תחת מסוה של סיסמת שקר זו: כי מאס ה' בישראל ובציון חלילה געלה נפשו והנם נדחים מלפניו לעולם. ועל יסוד שוא זה בנו מגדלים הפורחים באויר עולמם והפקירו דם ישראל על פי הסברים ותאוריות כאלו ודומיהם באמרם שישראל נדחים הם מהשגחה עליונה לעולמים לסיבת חטאם. ובזה שקטו את מצפונם ולא היססו לצאת למלחמת קודש נגדנו במסע הצלב. סידרו אינקוויזיציות, הקדישו שוד וטבח, פרעות, הרס, אבדון ושואה באמרם דורש אין להם ונדחים הם ממשפחות העמים.

כיבוש העיר העתיקה בכלל והר הבית בפרט על ידי זרע יעקב היא מכת מחץ טוטאלית כבירה לרעיון נבזה זה. שלטון בני ישראל על עיר הקודש הטיל תדהמה בחוגי אדם בסתירת תורתם הבדויה מלפני כאלפים שנה, וגרם להרהורים רציניים במהלך מחשבתם של נכבדי אומות העולם. ולאום מלאום יאמץ – שחרור ירושלים והחזרתה לחיק בניה גורמת

לסתירת ונפילת בניני הרוח של רומא שכבשו בגאווותם עם חורבן ירושלים את לב רוב העולם. ולסיבה זו לוחמים גם אישי המערב נגד חיבורם ואיחודם של שני חלקי ירושלים, ולפחות רוצים להקטין את הרושם העז והמהפכה היסודית על ידי בינאום של ירושלים עיר הקודש – ירושלים שלנו, כדי לא לאבד את היסוד שתחת רגלם ולהראות לעולם שעוד נדחים הם ציון, ירושלים וישראל. אנו שלומי אמוני ישראל רואים בזה – מלבד השחרור הטבעי – שקיבלנו שוב לידינו את מקום חמדת תפארת העולם גם את האמת לאמיתה כי אכן ציון איננה נדחה וכי דורש כן יש לה – הקב"ה הדורש אותה תמיד להשיבה לנו, בונה ירושלים ה' ומחזיר שכינתו לציון ברחמים.

אמנם, כל לב דווי על שטרם זכינו לירושלים מטוהרת מכל שקצי ע"ז ומקודשת בקדושת בית עולמים ולכן שמחתנו מהולה בצער השכינה, שבחסות שלטון ישראלי, יורשת שפחה מקום גבירתה נגד רצונה הפנימי האמיתי של כנסת ישראל, ועיין מ"ש באריכות בדרושים וחידושים 'חמדת שלמה' (ורשה, תר"ן) דרוש יג דף כ, דבזמן שליטת יונים מיקרי ארץ אויביהם וכו', בכ"ז מצאנו קצת נוחם במה שכתוב בספר בני יששכר מאמרי חודש ניסן יג-ו, על הפסוק תביאמו ותטעמו וגו' בשם בעל משנה למלך, הביאו החיד"א בספר כסא דוד דף לג, דבכל מקום שקנתה השכינה והקדושה דמלכות שמים מקום, שוב אינה יכולה הסט"א לקנות שם מקום, כי מלכותו לעד קיימת ואמרו רז"ל: אבן שתי' שממנה הושתת העולם, כביכול – בשעת בריאת העולם התפלל הקב"ה שם ואמר: יה"ר שיכבשו רחמי את כעסי וכו', ואם כן, קנתה מלכות שמים שם מקום ושוב אין מקום להשראת סט"א וכו', עיי"ש. ונ"ל לפי"ז דאף לרש"י ע"ז נב: לפי"ד החמד"ש הנ"ל, היינו שכבוש גוים גורם לסילוק שכינה בחללם הקדושה, אבל אין בכחם להוריד טומאה שם כנ"ל. ועיין תענית ה. לא אבוא וכו' וברשב"א שירושלים של מטה, ציון וביהמ"ק כולם ציורים לעניינים שכליים דקים מאד. ובכן בטחוננו אמיץ שהשי"ת ידרוש לציון עיר לא נדחה. כמובן שאנו מעריכים את בנין ירושלים בשלמותה לפי קנה-מדה יחיד, בנין בית המקדש השלישי, בגאולה השלמה ע"י משיח צדקנו?

הרב ירחמיאל יעקב דושינסקי, אב"ד קהילות קייפ – דרום אפריקה, וקהילות רודזיה

אומות העולם הנוהים אחר אמונתם, ראו בחורבן ירושלים משום הוכחה וראייה כי נטש ה' את עמו ונחלתו וכי פקעה ההבטחה לראות בישראל את העם הנבחר. עבורם, תחיית האומה על אדמת הקודש, כיבוש ירושלים בידי צה"ל ושחרור הר הבית, מהווה מבוכה ותבוסה. העובדה ההיסטורית שנקבעה ביום שחרור ירושלים יש בה כדי לסתור את כל מה שהשמיעו מייסדי הכנסיה ואבותיה. במשך דורות רבים תורגם הפסוק: "זכור ה' לבני אדם את יום ירושלים" מלה במלה ואילו בתרגום החדש שהודפס לאחר מלחמת ששת הימים החל מופיע התרגום: "זכור ה' את יום מפלת ירושלים". ירושלים כבר שוחררה, אך הם

בשלהם, עדיין אומרים כי לא לנו העיר בה דוד חנה, ואילו אנו מתפללים: "זכור ה' לבני אדם את יום ירושלים", את יום שחרורה נגד הגויים האומרים עדיין שנים לאחר שחרורה ערו ערו, כאז כן היום, אלקי צבאות ישראל יהיה בעזרנו, ויהודה לעולם תשב וירושלים לדור ודור.⁸

הרב משה צבי נריה, קידוש-השם בשוב עם-ד' לירושלים

ועוד לנו בזה תוספת נכבדה, של נימוק רב-משקל, כי הנה אמרנו לעיל, שגזרת "ובאו בה פריצים וחללוה", שנתחדשה בזמן חורבן הבית השני, עיקרה לא היה בשעת החורבן ממש, אלא 65 שנה אחר כך, והיינו אחרי מרד בר-כוכבא וחורבן ביתר, שאז הופקע מקום המקדש מישראל, ואף נעקרו ישראל כליל מירושלים, ונאסר עליהם לראותה אפילו מרחוק. והנה חילול פריצי גויים זה, נתחזק ונתעמק, ואף קיבל משמעות דתית כפרנית, בימי קונסטנטינוס קיסר, כש"הפכה המלכות למינות", כשנכנסה מלכות רומא תחת כנפי הנצרות, שלפי דבריה היא היורשת של עם ישראל, וממילא גם בעלת הזכויות על ארץ-ישראל. והיינו שלפי דעתם, גלינו מארצנו והורחקנו מעירנו, מפני שלא קיבלנו עלינו אמונת 'אותו האיש', ומאז נדחינו ו"הוחלפנו באומה אחרת", והם - ישראל הם, וירושלים - שלהם היא, ועצם עובדת הגלות בכלל ואבדן ירושלים היהודית בפרט, משמשות לדעתם כהוכחות משכנעות שהצדק אתם, ושדתם - דת האמת היא. ומעתה ברור כנכון היום, כי שיבת-שבותנו לירושלים, עיר קדשנו ותפארתנו, יש בה תשובה ניצחת לטענות שונאינו ומנדינו אלה, וסתירה גמורה לבנין הדתי-הרעיוני שלהם. וחיזוק-אמונה רב ועצום עולה מתוך מאורע כביר זה של שחרור ירושלים, בידי צבאות ישראל, לכל שלומי-אמוני-ישראל, המאמינים באמונת-אומן, שהקב"ה אשר בחר בנו מכל עם, וקירבנו להר-סיני בצאתנו ממצרים, הוא "הבוחר בעמו ישראל באהבה" עד היום הזה, והוא המשיב בניו לירושלים, העיר אשר בחר בה. לעומת הטענה "עמא דאהדרינהו מריה לאפיה מיניה" (חגיגה ה, ב), חוזרים אנחנו ומוכיחים כי "עוד ידו נטויה עלינו" לטובה, והחרב השלופה של חיילי-ישראל "הנטויה על ירושלים" - חרב ד' היא, חרב דוד המלך ויואב שר-צבאו, אשר התגברו על היבוסים היושב בירושלים, חרב בני מתתיהו כהני ד' אשר נצחו את היונים וחזרו ובאו לדביר-הבית, והדליקו נרות בחצרות-הקודש, נרות המאירים באורות-נצחים עד היום הזה - "ויהודה לעולם תשב וירושלים לדור ודור" (יואל ד, כ)...⁹

הרב שאר-ישוב כהן, רבה של חיפה וחבר מועצת הרבנות הראשית לישראל¹

"...נזכיר, כי רק לפני כחמישים שנה, חזרו בהם ראשי הכנסייה מטענתם ואמונתם זאת, כי כביכול הקב"ה נטש את עם ישראל, שפסק להיות העם הנבחר חלילה. אכן, כנציג הרבנות הראשית במפגש עמהם², שמעתי את הראש להם... מצהיר זאת ברבים: "האל אינו לוקח בחזרה מתנות שהוא נותן. לכן היהודים ממשיכים להיות העם הנבחר", וזה ההסבר שלהם גם לאסון השואה, והתקומה וניצחונותיה המופלאים של מדינת ישראל. אך, כמובן הם טוענים ל'שותפות' עמנו ולכך רומזות המילים "ונבקשנו עמך" (שיר-השירים ו, א). מצב זה נמשך עד היום ועלינו לשאוב השראה וכח לעמוד מול המבחן הזה בכח וגבורה. בתשובה שמופיעה בהמשך הפרק, כנסת ישראל אומרת "אני לדודי ודודי לי" (שם פס' ו). כנסת ישראל היא אהובתו היחידה של אלוקי ישראל ובסופו של דבר יכירו בכך כל אומות העולם... זו התשובה לכל הטענות. אהבה אינה ניתנת לחלוקה, אלא היא אחת בלבד - כנסת ישראל³.

ג. הרב ש"י כהן, היה ראש הוועדה לקשר בין-דתי של הרבנות הראשית, והאמין שניתן ליצור שיתוף פעולה בין-דתי להגשמת אידיאלים משותפים. למרות הריחוק הטבעי, ואפילו הסלידה, שבין היהדות לנצרות, הצליח הרב כהן להיות שותף לצעדים משמעותיים מצד הכנסייה הקתולית, כהכרה ביהדות כ"אח הבכור" של הנצרות והפסקת המיסיון הקתולי, הכרה בחלקם של הנוצרים הקתולים בשואה והכרה במדינת ישראל. בשל הסכנה שראה בהידברות עם הדתות האחרות קבע הרב כהן לעצמו ולאחרים שעוסקים בכך כללים נוקשים. למשל, אין להתווכח עם מנהיגי הדתות האחרות על נושאים דתיים אלא רק להידבר אין ניתן לקדם יחדיו מאבקים המשותפים לכלל הדתות, כגינוי משותף לאנטישמיות ולטרור, מאבק ב"המתת חסד", מאבק בפורנוגרפיה ועוד. שיאה של פעילותו היה הזמנתו לנאום במועצת הוותיקן העליונה, שאותה ניצל להתריע מפני הגרעין האיראני ולגינוי שתיקת הכנסייה הקתולית בשואה. הרב כהן הוא היהודי היחיד שדיבר בפורום זה (הרב ידידיה כהן, נסיך התורה מחיפה, מוסף 'שבת', 'מקור ראשון', ו' אלול תשע"ו).

ד. "הרב ש"י כהן, מגדיר את הסכנה בהידברות עם דתות אחרות ובעיקר עם הנוצרים כ"הליכה בין אש למים", וסבור, כי ליחידים היא בדרך כלל אסורה, אלא ניתן לעשות זאת רק כשליח של הרבנות הראשית ומדינת ישראל - כדי למנוע סכנות לעם היהודי בארץ ובעולם" (כך הסביר מדוע הפסק של האג"מ (ח"ג, סי' מג, תשכ"א) לא חל על הפגישות שבהם הוא משתתף - 'האיש על העדה', עמ' 262-263 והערה 318).

ה. סיפר הרב שאר-ישוב כהן, מדוע נהג לחבוש כיפה לבנה בוחקת על ראשו בכל פעם שנפגש עם האפיפיור: "בכנסייה הנוצרית, הכיפה מסמלת מעמד, והכיפה הלבנה מיוחדת רק לאפיפיור בעצמו. היה חשוב לי להדגיש במפגשים עם האפיפיור, שאני לא בדרגה פחותה ממנו. זה פשוט עניין פסיכולוגי. לא נחות דרגה לעומתו. אצלם צבע הכיפה מצביע על המעמד. אני לא באתי להשפיל את עצמי בפני האפיפיור. באתי כשווה. לא כאדם פרטי, אלא כמי שמייצג את דת האמת, הדת היהודית" (מובא אצל טולי פיקרש, 'מצב הרוח', גיליון מס' 401 עמ' 24, אלול תשע"ו).

אנו ממשיכים ואומרים לאומות העולם: אדרבה, האמינו באלוקינו האחד והיחיד, שהלא גם אתם מצווים על כך בשבע מצוות בני נח. אכן כך יהיה בקרוב, בעת הגאולה: "יכירו וידעו כל יושבי תבל... ויקבלו עליהם את עול מלכותך", במהרה בימינו אמן כן יהי רצון.¹⁰

הרב צפניה דרורי, רב העיר וראש ישיבת ההסדר בקרית-שמונה¹¹

הנצרות ראתה את העם היהודי כקהל היעד לעבודתה המסיונרית. היא דבקה בשליחות זו מאז פרסום הברית החדשה. מאז חזונם של "נביאיה" אחרי חורבן בית מקדשנו ואפילו אחרי תקומתנו בתש"ח, היא דבקה ואינה מרפה מלחפש שיטות פעולה חדשות, שתהיינה רלוונטיות למציאות העכשווית, למצב היהודים ותקומת מדינת ישראל. בעקבות נצחונות ישראל המופלאים בששת הימים ומלחמת יוה"כ, התעוררה גאווה היהודים בארצם. גלי עליה מרוסיה ומארצות אירופה ואמריקה, הפעימו את האנושות הקשורה לתנ"ך. המציאות הישראלית הבהירה בעליל שכל דברי התנ"ך אמת. עם ישראל חי ונושם! הוא קם לתחייה. גור אריה יהודה מזנק מתחת ידה של אירופה שכבר ספדה לו. נצח ישראל לא שיקר. אנו במרכז העניין של העולם. ללא השוואה לעברו הגלותי, עם ישראל נושע באלוקיו. העם הזה מקיים דברי דוד המלך "ארדוף אויבי ואשיגם ולא אשוב עד כלותם". המוסר היהודי נחרץ, הוא לא נכנע לדרישה הנוצרית הדורשת להושיט לחי למכים אותו.

העולם הנוצרי נערך להפוך הצלחתנו להצלחתו ואת ישועתנו לישועתו. אנו מתייחסים בזה למסקנותיהם של הזרמים האוונגליסטים¹². אוונגלי תרגומו מיוונית: מחויב לנצר אחרים.

1. לקט קצר ממאמרי הרב דרורי שנתפרסמו בעניין זה באתר ישיבת קרית-שמונה, נערך ע"י המלקט (ש.ה).
2. במאמר מיוחד בנושא לקיחת כספי האוונגליסטים, כתב הרב דניאל עשור (מזכה הרבים וניצול המיסיון הנוצרי, עומד בראש ארגון ההסברה 'שפה ברורה' ומחבר הספר "על פתחה של רומי"): "אם ישנו צורך בבירור המציאות, אשמח להציג בפני הרבנים המבקשים עדות חיה של ניצולים יהודיים אשר שבו הביתה ליהדותם מהכנסייה הנוצרית ומכל הפלגים השונים, על מנת למסור עדות שאכן אלו הם כוונותיהם גם אם הם מסתירים אותם מאוד יפה לעת עתה, עד למציאת ההזדמנות והאפשרות.

מה גם שראיתי שאחד הרבנים אומר כי העוקץ של הנצרות אצל האוונגליסטים איננו קיים יותר היות שהם מאמינים שאנו העם הנבחר וכי המצוות אינן בטלות והם מסייעים בנאמנות ליישב את ארץ ישראל ומסייעים בהגשמת חזון השיבה.
אין הדברים נכונים כלל ועיקר... הנוצרים ביטלו את כל המצוות לחלוטין ואף חושבים אותם "לרעל"... האוונגליסטים אינם סותרים עשרות רבות של פסוקים בברית החדשה הטוענים שאין לשמור מצוות כלל ואף כל מי ששומר אותם 'אותו-האיש' לא יועיל לו במאומה. הם סבורים כי הם בעצמם הם 'עם הסגולה' ואילו אנחנו אין בידינו אלא "ברית-אבות". הם אינם מאמינים בכל דברי התורה והמצוות כשרירים

בכינוס הגדול שלהם בתאילנד בשנת תש"מ במסמך המסכם נקבע כי היעד העיקרי של המיסיון הנוצרי הוא ניצור היהודים בעולם כולו, ובמיוחד בארץ ישראל, שכן כל עוד לא יקבלו היהודים את 'אותו האיש' כמשיח – 'אותו האיש' לא יוכל לקום לתחייה ולהציל את העולם. לכן כל נוצרי שלא פועל למען הבשורה הזו או כל יהודי שאינו פתוח לקבל את 'אותו האיש' הוא שותף לחורבנו של העולם... מסיונריות בעם היהודי והבשורה של 'אותו האיש' כמשיח העולם וגואלו, זהו כל תוכנו של דו"ח לוזאן. מבוארים בו דרכי הידידות שיחזירו את היהודים אל המשיח. הדו"ח מוכיח שנאה לקיומנו כעם וכדת שאינה מכירה במשיחם.

פותחו שיטות חדשות של הנצרות האוונגליסטית וגם הקתולית, שמאז תש"מ הן מציגות עצמן כמבקשות טובתם של ישראל. ודרך זה לטשטש את הניגודים הטבעיים המונעים את היהודים מלהשתמד. הדרך לנצר את היהודים בישראל ובגולה מחושבת היטב, וזאת, על ידי תערובת של נוצרים ומומרים בסביבתם הקרובה.

לכן ברור – כשעם ישראל מקבל מהם תרומות הוא מחזק את התגברות הנצרות בעולם ואת פריחתה מחדש הבשורה האוונגליסטית סבורה שגבורת ישראל מזרזת את בוא משיחם. כי הנה דברי הנביאים מתקיימים. הנוצרים נוטעים בהר אפרים. ואת פירות שותפותם בגאולה תורמים ההמונים לכיס הכנסיה בכל העולם.

וקיימים, כדבר השם מפי הנביאים. מצוות אלו ותורה זו כלתה ועברה מן העולם ואין גאולה אמתית ליחיד או לכלל אלא בקבלתו את 'אותו האיש' בלבד... התפילות שהם מתפללים לגאולת ישראל הם תפילות להתנצרות העם היהודי, מפני שכן הם מבינים גאולה... גם הסיוע בשוב ארץ ישראל לא נעשה לצרכינו ומתוך דאגה או אהבה לעם ישראל. בשלב הזה צורך עבודתם הוא לקירוב הגאולה שלהם לפי הבנתם בלבד. הם אינם מסיחים את דעתם לרגע מהצורך לחלוק את 'אותו האיש' עם היהודים בדרכי השפעה עקיפות או ישירות, ומהמרת דתו של העם היהודי כפתרון סופי, ככל חלק אחר מחלקי הכנסייה האוונגליסטית הפועלת כבר בכל החזיתות, מיסיון אקטיבי ופאסיבי, מיסיון גלוי או מוסתר. כל מאווייהם ברורים לחלוטין ומודעים לחלוטין, גם אם הם הוסתרו היטב.

איני מבין מדוע לסמוך יותר על גויים מאשר על חוזרים לדת היהודית, אחינו היהודים אשר מכירים לפני ולפנים את הכתות והדתות הללו ושבו ליהדותם מבחינה הלכתית. אחינו אלו השומרים תורה ומצוות יש להם יותר מהימנות מבחינה הלכתית וכדאי לשמוע מהם את עדותם ישירות ולא להסתמך על סברות או חקירה שטחית, מפני שהמלכודות בתהליך החקירה גם הם אינן ידועות דיים לרבנים, והגרסאות מותאמות מראש באופן מגמתי כחלק מאסטרטגיה מסיונרית דתית עם הדרכה והכוונה מוקדמת.

כל מי שנותן לפעילות זאת יד נועץ את טלפי הכנסייה חזק יותר ומטשטש את הגבולות ואף נותן לכך לגיטימציה. בכך הוא פוגע בכלל ישראל 'ואין טוענים למסית שלא נתכוון'. אומר הרב דוד טנדלר, חתנו של הרב משה פיינשטיין, אשר החרים את הקרן לידידות ואת העומד בראשה.

הלובי הנוצרי בכנסת מסייע לכל פעילות נוצרית ומשיחית בישראל כולל העברת נכסי לאום לידיהם. מתאפשרת התיישבות מסיונרית בישראל בפעילות משיחית חזקה. "בזכותם" כל ילד יהודי וכל נצרך ברווחה יודע שהנוצרים אוהבים אותנו. ועליהם להחזיר להם אהבה על אהבתם. בזכותם היהודים המשיחיים הקימו מרכזים גדולים בתל אביב ובירושלים שמארחים מאות משיחיים מהעולם כולו. ותאים פעילים בערי ישראל בקצרים באריאל ובאזור באר שבע ואפילו אצלנו בגליל העליון מתקיימים חוגי לימוד ליהודים המשיחיים. (הם הצליחו להחזיר לנצרות יהודייה משכילה שהצילו אותה ממגדלים נוצרים בשואה). המסיונרית מפוריה סובבים בשווקים ומחלקים חומר מסיונרי דרך דואר ישראל ואין עוצר. האינכם רואים?

ברכת המינים נתחברה ע"י רבן גמליאל כדי לעצור את פעולתם של הנוצרים בכל הדורות עד הגאולה במהרה בימינו. הנוצרים שיבשו את הברכה ושינו אותה כדי לטשטש את התייחסותנו אליהם כאויבים ולהתקרב אליהם.

בחנוכת בית הכנסת במרגליות, הכיר לי חבר הכנסת יוסי שריד את התורם רביי י. א. המביא לארץ את כספי האוונגליסטים, כדי שאקבל ממנו תרומה לבנין הישיבה וסרבתי על פי ההלכה. כי לבנין בית מדרש הבאתי רק כספים כשרים מאוהבי תורה טהורה. הייתי תלמיד קרוב להרה"ג ר' צבי יהודה קוק זצ"ל אשר ציווה אותי לפני ארבעים שנה: "היכוננו לימים קשים, אתם תצטרכו לתת מענה לסיבוכים קשים בישראל. סיבוכים קשים בהרבה מאלו שאנו עומדים לפניהם (אז)".

מי שיער שנצטרך אחרי הסתלקותו להיאבק על רוח האומה מול מהרסיה מבפנים המבקשים לעקור אותנו מיישובינו, מארצנו. המגדילים את כוח אויבינו, את השואפים לחיסולנו מעל פני האדמה. מי היה מאמין כי אנשי תורה יחזקו את המיסיון ויכתבו בשבחה של הכנסייה ששבה כביכול בתשובה ומחשיבה אותנו כאחיה הבכור...

בושנו ונכלמנו איך שונאי ישראל מעבידים אותנו בפרך, "בפה רך". הם מכים בנו בלשון חנף ואנו נופלים בידם? נישא בעוז את אמונתנו ונדחה את חסד לאומים חטאת.

3

המשמעות האוניברסלית של מלחמת ששת הימים"

הרב אורי שרקי

ר"מ ב'מכון מאיר', רב קהילת 'בית יהודה' וראש 'המרכז העולמי לבני נח'

א. ירושלים - מחולקת ומאוחדת

הירושלמי אומר (חגיגה פ"ג ה"ו) "אמר רבי יהושע בן לוי: 'ירושלם הבנויה כעיר שחוברה לה יחדיו' - עיר שהיא עושה כל ישראל חברים. מעתה אפילו בשאר ימות השנה - אמר רבי זעירה: ובלבד בשעה 'ששם עלו שבטים'".

אף אדם איננו מתפעל מן העובדה שהעיר לונדון, וושינגטון או הרצליה, אינן ערים מחולקות, - מדוע, אם כן, דוד המלך כתב כי "ירושלים הבנויה כעיר שחוברה לה יחדיו" (תהלים קכב, ג), כלומר, ברוח קדשו הוא ראה כי אחדות ירושלים היא דבר מיוחד ובלתי מובן?

ירושלים הינה מדד למצב האנושות: רוב הזמן ירושלים מחולקת כיוון שהאנושות מחולקת. במשך ההיסטוריה אנו רואים כי תמיד היתה לה, לירושלים, הנטייה להתחלק - תחילה בימי קין והבל, אשר החליטו לחלק את העולם לשניים וקבעו את הגבול בהר הבית, כדברי המדרש בבראשית רבה (כב, ז): "על מה היו מדיינים, אמרו בואו ונחלוק את העולם אחד נטל הקרקעות ואחד נטל את המטלטלין, דין אמר ארעא דאת קאים עליה דידי, ודין אמר מה דאת לביש דידי, דין אמר חלוץ, ודין אמר פרח, מתוך כך 'ויקם קין אל הבל אחיו ויהרגהו', רבי יהושע דסכנין בשם רבי לוי אמר שניהם נטלו את הקרקעות, ושניהן נטלו את המטלטלין, ועל מה היו מדיינים, אלא זה אומר בתחומי בית המקדש נבנה, וזה אומר בתחומי בית המקדש נבנה, שנאמר 'ויהי בהיותם בשדה', ואין שדה אלא בהמ"ק, היך מה דאת אמר 'ציון שדה תחרש', ומתוך כך 'ויקם קין אל הבל אחיו ויהרגהו'". הוה אומר: כשבני האדם נתונים במחלוקת - הרי שלמחלוקת זו יהא ביטוי גאוגרפי בחלוקת ירושלים. אמנם לאחר רצח הבל נתאחדה ירושלים מחדש, מתוך שלא היתה עוד מחלוקת באנושות, אמנם המחיר לכך היה אבדן של מחצית מן האוכלוסייה האנושית... יש, אם כן, יחס בין בני האדם אחד לשני לבין מצב הגיאוגרפי של ירושלים.

לאחר מכן אנו מוצאים "ריב בין רועי מקנה אברם ובין רעי מקנה לוט והכנעני והפרזי אז ישב בארץ. ויאמר אברם אל לוט אל נא תהי מריבה ביני וביניך ובין רעי ובין רעיך כי אנשים

ח. לקט משיעורי הרב שרקי ליום ירושלים, נלקח מ'אתר הרב אורי שרקי'. נערך ע"י המלקט (ש.ה), הרב לא עבר על הדברים (השתתף בתמלול השיחה, הרב חגי שטמלר).

אחים אנחנו. הלא כל הארץ לפניך הפרד נא מעלי אם השמאל ואימנה ואם הימין ואשמאילה. וישא לוט את עיניו וירא את כל ככר הירדן כי כלה משקה לפני שחת ה' את סדם ואת עמרה כגן ה' כארץ מצרים באכה צער. ויבחר לו לוט את כל ככר הירדן ויסע לוט מקדם ויפרדו איש מעל אחיו. אברם ישב בארץ כנען ולוט ישב בערי הככר ויאהל עד סדם" (בראשית יג, ז-יב).

וזאת יש לדעת, כי באותה התקופה פרעה מלך מצרים הוא אשר שלט על ארץ כנען, ואילו כדרלעומר מלך עילם יחד עם מלכי מסופוטמיה שלטו על עבר הירדן, כך שעקירת לוט אל עבר הירדן היוותה בעצם את עקירתו למרחב גיאור-פוליטי שונה, ודבר זה גרם בסופו של דבר למלחמה. לאחר מכן נאמר: "וה' אמר אל אברם אחרי הפרד לוט מעמו שא נא עיניך וראה מן המקום אשר אתה שם צפנה ונגבה וקדמה וימה, כי את כל הארץ אשר אתה ראה לך אתננה ולזרעך עד עולם" (שם יד-טו). בפרק הקודם נאמר "לזרעך אתן את הארץ הזאת" (יב, ז) – כלומר 'לזרעך' אבל לא לך, לכן אמר אברהם: מאחר ומצות כיבוש הארץ עדיין איננה מוטלת עליי ומאידך גיסא, קיים ריב ביני לבין לוט, הרי שהפתרון הוא כפי המוצע. אמנם פתרון זה יגרום למלחמה שבה יצטרכו להשתתף ילדיי ונכדיי, ומכל מקום אני מעדיף למצוא רגיעה זמנית. אמר לו הקב"ה: אם כך, "לך אתננה ולזרעך", כלומר אתה, באופן אישי, תצטרך לכבוש את ארץ ישראל בחזרה.

אכן, לאחר מכן מלכי מסופוטמיה ניסו לכבוש את הארץ, אמנם תחילה הם כבשו רק את עבר הירדן המזרחי ואת הנגב ולא רצו להיכנס לתוך תחומו של אברהם על מנת שלא להיכנס לעימות בינלאומי עם פרעה מלך מצרים, אך מאחר ולוט נכנס לתחום כיבושו של כדרלעומר – אברהם מוכרח היה להיכנס למלחמה כדי להציל את לוט השבוי, ממילא היה צריך לכבוש את כל עבר הירדן, לקחת עימו קואליציה שלמה אשר כללה את מלכי כנען, את צבאו שלו ואת חניכי ביתו, ועם כל אותם אלפי האנשים הוא נדרש לכבוש מחדש את ארץ כנען. וכל זה נבע מתוך רצונו למנוע סכסוך קטן עם לוט...

בתום אותה המלחמה אברהם נהיה לשליט על עבר הירדן ואזורי יהודה ושומרון. אמנם אברהם לא השתלט על מישור החוף ועל פרוזדור ירושלים. לאחר מכן נאמר "ויצא מלך סדום לקראתו אחרי שובו מהכות את כדרלעמר ואת המלכים אשר אתו אל עמק שוה הוא עמק המלך" (יד, יז), וכותב רש"י: "עמק המלך" ... עמק שהושוו שם כל האומות והמליכו את אברהם עליהם לנשיא אלהים ולקצין", כלומר כל הארץ היתה בידי אברהם ולא נותר לו אלא למלוך עליה ולשים את בירתו ב"עמק המלך", כלומר בירושלים (כדמשמע משמואל ב' יח, יח ש'עמק המלך' הוא הנחל העובר למרגלות ירושלים במקום בו נמצא כיום 'יד אבשלום').

אמנם תכף נאמר "ומלכי צדק מלך שלם הוציא לחם ויין והוא כהן לאל עליון" (יד, יח), ומלכי צדק אמר לאברהם לבל יכבוש את ירושלים מפני שהוא, מלכי צדק, המולך על ירושלים. כלומר, המחלוקת בתוך משפחתו של אברהם גרם למעבר הגבול בשערי הר הבית. בתקופה מאוחרת יותר נאמר: "וילחמו בני יהודה בירושלם וילכדו אותה ויכוה לפי חרב ואת העיר שלחו באש. ואחר ירדו בני יהודה להלחם בכנעני יושב ההר והנגב והשפלה" (שופטים א, ח-ט). לכאורה בני בנימין, שבחלקם נפלה ירושלים (על פי המתואר בספר יהושע), צריכים היו עתה להיכנס וליישב את העיר, אולם בהמשך נאמר: "ואת היבוסים יושב ירושלים לא הורישו בני בנימין וישב היבוסים את בני בנימין בירושלם עד היום הזה" (שם, כא) – מניין צץ לו פתאום היבוסים, והרי קודם לכן נאמר כי "את העיר שלחו באש" והפכוה לגל של חורבות! אלא כנראה בזמן שבין החרבת העיר לבין כניסת בנימין לירושלים – נכנסו להם היבוסים אל תוך העיר, וכך חציה של העיר שייך היה ליבוסים, וחציה של העיר שייך היה לבנימין. דבר זה נבע מן העובדה שלא היתה אחדות בין השבטים וממילא לא שרר תיאום, וכך ירושלים נותרה מחולקת.

דוד המלך הוא אשר כבש את כל ירושלים. אמנם בתחילת דרכו מלך אך ורק על שבט יהודה בעיר חברון, ורק לאחר שבע שנים קיבלו כל ישראל את מלכותו של דוד, לאחר מותו של איש בושתי. עם התמנותו למלך על כל ישראל, הרי הפעולה הראשונה אותה ביצע דוד היה כיבוש כל ירושלים. "וילך המלך ואנשיו ירושלים אל היבוסים וישב הארץ ויאמר לדוד לאמר לא תבוא הנה כי אם הסירך העורים והפסחים לאמר לא יבוא דוד הנה" (שמואל ב' ה, ו), ואומר המדרש (ילקוט שמעוני פרשת וירא רמז פב) שאברהם "אמר לבני יבוס לקנות מהם בממכר זהב ובכתב עולם לאחוזת קבר ולא קבלו עליהם, התחיל כורע ומשתחוה להם שנאמר 'וישתחו אברהם לפני עם הארץ', אמרו לו: כרות עמנו ברית ושבועה שאין זרעך יורש את עיר יבוסים ואנו מוכרין לך, כרת עמהם ברית ושבועה, מה עשו אנשי יבוס – עשו להם צלמי נחשת והעמידו אותן ברחוב העיר וכתבו עליהם ברית ושבועה וכשבאו ישראל לארץ כתיב 'ואת היבוסים יושב ירושלים' וגו' ודוד המלך רצה להכניס ולא הניחוהו שנאמר 'ויאמרו אנשי יבוס לא תבא הנה', וכי מה היה כחן של אנשי יבוס לומר לדוד לא תבא והיו ישראל כחול הים אלא מכח השבועה, 'עד הסירך העורים והפסחים' אלו הצלמים ש'ענינים להם ולא יראו ורגליהם ולא יהלכו'".

כלומר, על פי אותו ההסכם, ירושלים נהפכה לעיר בינלאומית ואסור היה לו לדוד להיכנס אליה, אמנם כפי הנראה האיסור היה להיכנס אליה דרך החומה, לכן נכנסו דרך ה'צינור' (עי' שמואל ב' ה, ח ובמפרשים), כלומר דרך מחילה תת־קרקעית (כך טוענים הארכיאולוגים). למרות הכל, בסוף ספר שמואל ב' מסופר: "ויאמר המלך אל יואב שר החיל אשר אתו שוט נא בכל שבטי ישראל מדן ועד באר שבע ופקדו את העם וידעתי את מספר העם... ויך לב

דוד אתו אחרי כן ספר את העם... ויבא גד אל דוד ביום ההוא ויאמר לו עלה הקם לה' מזבח בגרן ארונה היבסי" – וכי מה עושה יבוסי בבירת האימפריה האדירה של דוד המלך ועוד בהר הבית?! "ויעל דוד כדבר גד כאשר צוה ה'". וישקף ארונה וירא את המלך ואת עבדיו עברים עליו ויצא ארונה וישתחו למלך אפיו ארצה. ויאמר ארונה מדוע בא אדני המלך אל עבדו ויאמר דוד לקנות מעמך את הגרן לבנות מזבח לה' ותעצר המגפה מעל העם. ויאמר ארונה אל דוד יקח ויעל אדני המלך הטוב בעיניו בעיניו ראה הבקר לעלה והמרגים וכלי הבקר לעצים" וגו'.

בספר חשמונאים מסופר כי לאחר שיהודה המכבי טיהר את בית המקדש הוא ביקש מן החיילים – תוך כדי היותו מקריב קרבנות – כי ימשיכו לירות חיצים לעבר מבצר החקרה על מנת שיפסיקו לסקלו באבנים בזמן שהוא מקריב את הקרבנות. מבצר החקרה היה מבצר יווני ומיקומו היה בהר הבית, ומבצר זה המשיך להתקיים עשרים שנה! כיצד שרד אותו המבצר – היו הסכמי הבנות עם דמטריוס בן אנטיוכוס, ומפאת מסיבות הומניטריות הסכימו החשמונאים להעברת אספקה לאותו המבצר... דבר זה נבע מן העובדה שמלחמת החשמונאים היתה בעצם מלחמת אזרחים, והעם נחלק בנוגע לעומד בראשו. רק לאחר עשרים שנה, הוסמך שמעון המכבי למלך על כל היהודים, והדבר הראשון, אותו עשה המלך החדש, היה להרוס את מבצר החקרה עד היסוד.

לאחר נצחון החשמונאים, שוב החלה מחלוקת באומה, עם הופעת המחלוקת שבין הבייתוסים והצדוקים מחד גיסא לבין הפרושים מאידך גיסא. כתוצאה מכך ינאי אלכסנדר מלך ישראל היה צדוקי, ואילו שלומציון המלכה היתה פרושית. לאחר שנפטרה החלו בניה של שלומציון המלכה, הורקנוס הפרושי ואריסטובולוס הצדוקי, לריב על ירושת השלטון עד לכדי מלחמה שבה אריסטובולוס התבצר בירושלים והורקנוס צר על ירושלים. שוב עבר הגבול בירושלים. בצר לו שלח אריסטובולוס בקשת עזרה מפומפיוס, שבאותה העת כבש את סוריה עבור רומא, והורקנוס שלח אף הוא בקשת עזרה מפומפיוס; או אז כבש פומפיוס את ירושלים עבור רומא.

בתקופת 'המרד הגדול', כאשר טיטוס צר על ירושלים, נחלקו היהודים יושבי ירושלים – חלקם תמכו ביוחנן מגוש חלב, שהשתלט על הר הבית, חלקם תמכו בשמעון בר גיורא, שהשתלט על העיר התחתונה, וחלקם תמכו באלעזר בן שמעון, שהשתלט על העיר העליונה. נערכה מלחמה קשה בין מחנות היהודים, כאשר אלה זרקו על אלה אבני בליסטראות ושרפו את אוצרות השני... בסופו של דבר ירושלים נפלה בידי הרומאים... מצינו, אם כן, כי ירושלים מהווה ביטוי למחלוקת באומה הישראלית או לאחדות השוררת בה.

ב. שחרור ירושלים בנבואת זכריה

דברים אלו מפורשים הם בפרק יד מנבואת זכריה הנביא: "הנה יום בא לה' וחלק שללך בקרבך. ואספתי את כל הגוים אל ירושלם למלחמה ונלכדה העיר ונשסו הבתים והנשים תשכבנה ויצא חצי העיר בגולה ויתר העם לא יכרת מן העיר".

זהו תיאור מדויק של שיבת ישראל לארצו, שכן הדבר הראשון שקרה (במלחמת השחרור) היה מלחמה על ירושלים שכתוצאה ממנה העיר נחלקה לשניים. אמנם הנביא דייק בלשונו באמרו "חצי העיר בגולה ויתר העם לא יכרת מן העיר", כלומר חצי העיר נותרה אמנם בידי הגוים אולם העם כולו היה בחציה השני (כלשון השיר: 'העיר אשר בדד יושבת ובלבה חומה'). כיצד ידע הנביא כי תופעה שכזו תקרה בראשית הגאולה, ומדוע ציין דוקא תופעה זו? אלא מאחר ושיבת ציון היא תופעה הקוראת לאחר גלות ארוכה, ממילא היהודים השבים אל ארצם יהיו בעלי דעות שונות לחלוטין האחד מן השני, ולא ייתכן שבראשית הגאולה יהיו היהודים כולם באחדות אחת. ממילא התופעה הראשית, אשר תבוא עם תחילת הגאולה, תהיה חלוקת העיר ירושלים, והנביא טורח לציין דוקא את הפרט הזה מפני שהוא מתאים לאופייה הפנימי של העיר. אכן, יודעים אנו כי בזמן מלחמת השחרור ניסו המחותרות לכבוש את העיר בדרכים שונות – מחתרת אחת ניסתה להיכנס אל העיר דרך השער החדש, מחתרת שניה ניסתה להיכנס אל העיר דרך שער יפו, ומחתרת אחרת ניסתה להיכנס אל העיר דרך שער ציון. אמנם כבר אמר המדרש תנאים (על ספר דברים) כי 'אין ישראל נכנסים בירושלים עד שיכנסו בשער אחד'. רק לאחר שקמה ממשלת האחדות הראשונה בתולדות מדינת ישראל, תקופה קצרה לפני מלחמת ששת הימים, זכינו לכבוש את ירושלים!

וכפי שממשיך הנביא זכריה ואומר: "ויצא ה' ונלחם בגוים ההם כיום הלחמו ביום קרב. ועמדו רגליו" – [רגליו היינו 'צבא ההגנה לישראל', וכפי שכותב הרמב"ם בספר 'מורה הנבוכים' ח"א פכ"ח על הפסוק הזה כי 'רגלי ה' היינו שלוחיו של הקב"ה, 'רצונו לומר קיום סבותיו, כלומר הנפלאות אשר יראו אז במקום ההוא, אשר הוא ית' סיבתם כלומר עושים', ע"ש] "על הר הזיתים אשר על פני ירושלם מקדם", אכן כוחות צה"ל נפגשו באוגוסטה ויקטוריה אשר על הר הזיתים ומשם פרצו אל תוך העיר העתיקה דרך שער האריות.

מדוע ראה הנביא אל נכון לומר לנו כי הפריצה אל העיר במלחמת ששת הימים תהא מצד מזרח? משום שלעומת הצד הצפוני, המערבי והדרומי של העיר, שם ישנם בתים וממילא ישנם בני אדם ומחלוקות ביניהם, הרי בצד המזרחי של העיר ישנו בית קברות וממילא תמימות דעים... וכן נאמר בספר יחזקאל (מג, ב) "והנה כבוד אלהי ישראל בא מדרך הקדים וקולו כקול מים רבים והארץ האירה מכבדו", כלומר השכינה לעולם באה מצד מזרח, "כי ממזרח שמש ועד מבואו גדול שמי בגוים" (מלאכי א, יא). (ומה שממשיך הנביא זכריה

ואומר "ונבקע הר הזיתים מחציו מזרחה וימה גיא גדולה מאד ומש חצי ההר צפונה וחציו נגבה" – הנבואה אומרת שצריך שבאזור הר הזיתים יהיה גיא גדול בין צפון לדרום, בעתיד חלוקה זו תסמן את תחילת תחית המתים. דבר זה טרם קרה, אמנם מיקומו של הבקע מסומן באופן מדויק, היינו שלושת הכנסיות הנמצאות על הר הזיתים, אחת אחרי השניה, ממזרח למערב).

ג. משמעויותיו של יום כ"ח באייר בהיסטוריה

כ"ח באייר – יום ההילולה לשמואל הנביא, שהיה הנביא של ירושלים. שמואל ישב בנית ברמה – עוסק בנויו של עולם (עסק בתכניות של בית המקדש). הוא הקים את מלכות בית דוד שמשכנה בירושלים. יום ירושלים הוא יום ההילולה לכבוד שמואל הנביא. שלוש מצוות נצטוו ישראל בכניסתם לא"י: בית המקדש, מלכות בית דוד, עמלק. בשלושת הדברים הללו עסק שמואל. יום כ"ח באייר – היה יום הניצחון של בני ישראל על עמלק.

כ"ח באייר הינו יום המסוגל לגאולה על פי הגר"א. הגר"א אמר לתלמידיו שכל ימי העומר הם ימי דין, אך יש שניים שהם מסוגלים לגאולה בגלל הנסים שהתרחשו בהם, שלא יתכן שהם הגיעו מצד הסיטרא אחרא: כ' ומ"ב בעומר: ה' באייר וכ"ז באייר.

כ"ח באייר – חלק מגילוי המלכות. השבוע האחרון של ספירת העומר הוא כנגד המלכות, לכן מתאים שהיום הראשון של השבוע של המלכות הוא חסד שבמלכות. יום לפניו – כ"ז יסוד במלכות. יוצא על כן שלא בגלל המאורעות התאריך מתקדש, אלא התאריך מקדש את המאורעות.

כ"ח באייר – בתאריך זה פרצו הצנחנים לכותל ובכו לידו. הם חוו שם חוויה כלל-ישראלית ובכו כחלק מכנסת ישראל. הרב קוק חגג את היום הזה כיום עלייתו ארצה. הוא ידע שהשם הוליד אותו לתפקיד של ברור מגמת הקודש בתהליך החילונות. זהו היום של תחילת גילוי האורות של הגאולה.

הזוהר אומר שימי העולם מתחלקים לששה כנגד ששת ימי הבריאה. האלף השביעי – כנגד השבת וכתוב בספר הזוהר שתחילת הארת יום השבת, כלומר האלף השביעי, תתחיל ער"ב (272) שנים לפני האלף השביעי, היינו שנת תשכ"ח, שנאמר "התשכח אשה עולה מרחם בן בטנה". התאריכים הללו היו, אם כן, קבועים עוד מראשית היצירה.

ד. גוג ומגוג

במדרש שוחר טוב (על תהלים מזמור קיח) נאמר כי על ירושלים יהיו שלוש מלחמות: "שלוש פעמים עתידים גוג ומגוג לבוא על ישראל ולעלות על ירושלים, כדרך שעלה סנחריב שלוש פעמים לארץ ישראל, וכדרך שעלה נבוכדנצר שלוש פעמים לירושלים. פעם ראשונה הוא

אומר 'כל גוים סבבוני', שהוא עתיד לכנוס כל האומות ולהעלותם לירושלים, שנאמר 'ועתה נאספו עליך גוים רבים' (מיכה ד, יא), וכל הפרשה והלא פרוכים, לכך נאמר 'בשם ה' כי אמילם', פעם שניה אמר 'סבבוני גם סבבוני', שהוא עתיד להרגיש כל אומות העולם ולהעלותם לירושלים, שנאמר 'למה רגשו גוים' (תהלים ב, א), וכל המזמור והלא פרוכים, לכך נאמר 'בשם ה' כי אמילם' פעם שניה", וכפי שנאמר באותו המזמור (בתהלים ב, ט) "תרעם בשבט ברזל ככלי יוצר תנפצם". "פעם שלישית הוא אומר 'סבבוני כדבורים', שהוא עתיד לפרוש ריש גמיות למדינות להוציא כרוזות, שנאמר 'קראו זאת בגוים קדשו מלחמה' (יואל ד, ט), וכל הפרשה והלא פרוכים, לכך נאמר 'בשם ה' כי אמילם' פעם שלישית", כלומר המלחמה השלישית תהיה מלחמה דיפלומטית ללא נשק, 'להוציא כרוזות' (ועל כך נאמר "סבבוני כדבורים" מלשון 'דיבורים'). אמנם גם בסופה של מלחמה זו עם ישראל ינצח, ומכל מקום יש צורך בשלוש מלחמות אלו (דבר זה קשור לאחדות האומה, ואכמ"ל).

ה. תמורות בזהות היהודית בימינו - יעקב, ישראל וישורון

בגלות, היהדות הגדירה עצמה כדת, והדת עוסקת באושרו וקדושתו של היחיד. כלומר זכייה בעולם הבא באמצעות קיום מצוות בעולם הזה, זהו התוכן המרכזי של היהדות בגלות. לאחר הקמת המדינה נוספה לזהות זו גם הזהות הלאומית. לפתע צריך לפעול למען הכלל ולא למען הפרט. ישנן שתי זהויות יהודיות שאינן מתמזגות האחת עם חברתה. אפשר להגדיר את היחס בין זהויות כך שהזהות הלאומית מחליפה את הזהות הדתית, אך ניתן גם להגדיר זאת כהקמה לתחיה של מקור הזהות הדתית שלנו. מצוות התפילין היא לכאורה מצווה דתית, ללא משמעות לאומית, אך מהו שורש מצוות התפילין? "כי בחזק יד הוציאך ה' ממצרים", כלומר שורש המצווה הוא לאומי. למעשה אין משמעות דתית ליום העצמאות, לפסח, לשבת ולשום מצווה, כיון שכל המצוות הן לאומיות, הקב"ה הוא אלוקי עם ישראל, לא אלוקי היחיד.

יש לעם ישראל שלש זהויות: יעקב, ישראל וישורון, המבטאות שלשה אידיאלים: הקודש (הדת), האומה (הלאומיות), והאדם (כלל-אנושיות). לכל מגזר או מפלגה, רגישות מיוחדת לאחד משלשת אלה, כך שלפעמים הוא רואה בו חזות הכל. כדי להוציא לפועל את כל האידיאלים שלנו, יש צורך בתקופות שונות שבהן ערך אחד עולה על האחרים, וגם זמנים של התמזגות הערכים.

כיצד? בתש"ח הוחלפה הזהות הדתית (יעקב) בזהות הלאומית (ישראל), בעקבות תהליך ארוך של חילוניות שחכמינו כינוהו בשם "חוצפא דעקבות משיחא". במלחמת ששת הימים, התמזגו היסוד הדתי והלאומי ליצירה חדשה: גוש אמונים (יעקב-ישראל). הרגישים ליסוד הכלל-אנושי, פועלים מאז בתגובת נגד פוסט-ציונית המתנגדת ללאומיות ולדת כאחד בשם

ערכים כלל-אנושיים. משבר זה מכונה בשפה המשלית של חז"ל בשם "הריגת משיח בן יוסף".

יש להבין זאת על פי העיקרון ש"קליפה קודמת לפרי" שפירושו הוא שכשרעיון חיובי מופיע בעולם, הוא מקבל תחילה את צורתו השלילית. הצורה המתוקנת היא ההבנה שלמפעל של שיבת ציון יש יעוד אוניברסאלי (ישורון), כך שטובת האנושות, והערבים בכלל, היא המדריכה אותנו לדרוש את שלטוננו והתיישבותנו בכל מלוא רוחב ארצנו, ולא קנאות לאומנית צרה, הראויה רק לאומות העולם. העימות העכשווי הוא יהיה הגורם להופעת הכרה זו, מה שלא יהיו תוצאותיו. העיקר הוא שהדיאלוג בין יעקב-ישראל לבין ישורון התחיל.

על מנת לברר מהי הדרך הנכונה יש לקרוא את המשך הגמרא שם. חכמים מביאים פסוק נוסף מישעיהו (מג, יח-יט): "אל תזכרו ראשונות וקדמוניות אל תתבוננו. הנני עושה חדשה עתה תצמח" ומסבירה הגמרא בברכות: אל תזכרו ראשונות – זה שעבוד מלכויות, וקדמוניות אל תתבוננו – זה יציאת מצרים. כלומר יש מאורע גדול נוסף לאחר העצמאות המדינית והוא: הנני עושה חדשה עתה תצמח, ואמר רב יוסף: זו מלחמת גוג ומגוג. ומלחמה זו היא מלחמה כנגד כל האנושות כולה, כלומר ישנה ציפייה לשינוי נוסף בזהות היהודית. אמרנו שיציאת מצרים שקולה ליעקב, ושעבוד מלכויות לישראל, ואילו מלחמת גוג ומגוג שקולה לשם השלישי שניתן לישראל – ישורון, כלומר יש צורך בצמיחת זהות שלישית. גם בעת המעבר מהזהות הראשונה לשנייה היה משבר גדול, המשבר מלמד על צמיחה, הוא מפנה מקום להבנות חדשות יותר ונכונות יותר. צריך לברר לשם מה הקמנו את המדינה (יש הקוראים למשבר זה, 'הריגת משיח בן יוסף').

מאז מלחמת ששת הימים נעשה פומבי בעולם לעניינם של ישראל. פעמים שהדבר בא לידי ביטוי בעיונות האומות אלינו, ופעמים בהערצה ובקשת דבר ה'. אך על כל פנים, האדישות כבר אינה באה בחשבון. המעשה הגדול הזה בודאי שאינו פרי המקרה, כך שגם קביעת זמנו הוא בודאי בהשגחה עליונה. והנה, המבול הסתיים בעשרים ושבעה לחודש השני. לדעת רבי אליעזר, המונה את החודשים מתשרי, הוא כ"ז במרחשוון, ולדעת רבי יהושע, המונה מניסן, הוא כ"ז באייר. זה היום שבו ניתנו שבע מצוות לנוח ובניו, המהוות את היסוד של האוניברסליות של התורה. עם ישראל מונה מניסן כרבי יהושע. כ"ז באייר הוא אפוא הזמן שבו עם ישראל בא במגע עם שליחותו כלפי האנושות, דרך מידתו של יוסף במלכותו, מלכות שביסוד, ומתוך כאן מתכונן לכניסתו לירושלים של מטה בחסד שבמלכות, בכ"ח באייר, ביום שבו נעשה המעשה הגדול של מפגשנו המחודש עיר עיר הקודש, אשר מכוחה ומתוכה ניתן לנו הכוח לקיים "כי מציון תצא תורה ודבר ה' מירושלים" להאיר את עיני העולם ולקדש את שם ה' עד אפסי ארץ.

ישנן שתי טעויות נפוצות. הראשונה היא הטעות החילונית, הגורסת כי הקמנו מדינה בשביל השקט והביטחון, מעין שוויץ במזרח התיכון. ולכן הקב"ה משלח בנו את אויבינו, להבהיר לנו שזו לא מטרת המדינה. הטעות השניה היא הטעות הדתית, הטוענת שבאנו לכאן על מנת שנוכל לקיים את המצוות בשקט, ללא הפרעות. זו לא המטרה. הקב"ה דורש מאתנו למלא את תפקידנו האוניברסלי, ואם לא נעשה זאת אזי הלאומיות תיכשל והדת תיכשל. אומות העולם תובעות מאתנו (על ידי אנטישמיות וכו') לומר את דברינו בקול. עם ישראל חזר לארצו על מנת לקיים את ייעודו, כפי שאומר הנביא יחזקאל (לח, כג): "ונודעתי לעיני עמים רבים וידעו כי אני ה'". הגויים מבינים זאת היטב והגיע הזמן שגם אנחנו נבין זאת. נקודת המוצא היא שאנחנו צריכים ללמד את העולם ולשנותו. צריך להפסיק עם ההתגוננות. יש כלל באיסור והיתר: מתוך שטרוד לפלוט אינו בולע, כלומר ברגע שעם ישראל יתחיל למלא את ייעודו כאור לגויים, אזי כבר ייעלמו הצרות. בהיותי ילד זכיתי לשמוע בעודי בגלות על הניצחון של מלחמת ששת הימים. באותו זמן ניתן היה לחוש כעין גילוי שכינה. העם היהודי אמור להוביל מסר אוניברסאלי כלפי האנושות כולה. אי העברת המסר הזה כלפי העולם, גורמת לסיבוכים הגדולים ביותר במציאות.

מלחמת ששת הימים הייתה אירוע חדש, מאורע תנכי בלב המאה העשרים. בתוך המודרנה התפרצה הויה השייכת לעולם אחר לגמרי, עם ישראל חזר למקומות שמהדהדים בתת מודע הקולקטיבי הנוצרי וגם זה החילוני. נוצרה בעולם ציפייה לשמוע משהו חדש מציון, במיוחד אחרי השואה. אלא שעם ישראל, לא ניצל את שעת הכושר. אנחנו חמסנו מהעולם את ברכתו. משום שאומות העולם ציפו שליהודים יהיה מה לומר. ואם אנחנו לא רוצים לומר שום דבר – אז העולם מפתח איזו מין נקמה, העולם דורש מאתנו להחזיר את ארץ ישראל. הגיע הזמן לפתוח את השערים. אם יש לנו מה לומר לאנושות צריכים לפתוח את השערים להיכלות התרבות. מלבד העיסוק בתוך בית המדרש פנימה, בד' אמות של הלכה, ומלבד המפעל הלאומי הפרטי של העם היהודי, ישנה גם חובה נוספת והיא המסר האוניברסאלי שהעם היהודי אמור להעביר לאנושות.

♦

"ויהללוך כל אפסי ארץ ויאמרו תמיד יגדל ה'"

"ששת הימים שלי" –

הרב משה גרילק, סופר:

מלחמת ששת הימים תפסה אותי בברזיל, שם שהיתי לרגל שליחות חינוכית. הידיעות שהגיעו אלינו לפני המלחמה, דיברו על כך שהמדינה הולכת לקראת השמדה. נפגשנו עם נציגי הממשל שחששו מאסון גדול. שר האוצר פנחס ספיר עמד בקשר עם שלוחת ארגון

ויצ'ו בברזיל לקליטת 50 אלף ילדים יתומים מישראל, כפי שצפוי היה. נאמר לנו גם שגן מאיר בתל אביב קודש כבית קברות. היינו במתח נוראי שלא יוכל היה להתפוגג, בשיחות שכמעט לא התקיימו עם בני משפחתנו המורחבת בתנאי התקשורת של אותם ימים. באחד הימים הגיע אליי מכתבו של ידידי הרב שמואל חסידה שבו הוא סיפר על האווירה המיוחדת והעזרה ההדדית, ועל כך שגדולי ישראל מעודדים ומורים שלא לעזוב את הארץ. באחד הימים התעדכנו שפרצה המלחמה בישראל. חפצתי לחזור לארץ וליחידה הצבאית בה שירתתי, אך לא ניתנה לי רשות לכך. התחושה היתה נוראה. עם פרוץ המלחמה הכריז עזר ויצמן על ערפל קרב. במשך שלושה ימים איש בעולם לא ידע מה קרה בישראל. הערבים שמעו שהם מנצחים. כל מדינה מהמדינות הערביות שחברו יחד, סברה שישראל נוחלת מפלה בכל החזיתות, בעוד אשר למצרים – לא נותר חיל אויר. ברזיל הייתה כמשתוקת, וסדר היום הלאומי סבב סביב המלחמה בישראל. כעוסק בחינוך, קשה היה לי ללמד ולהתרכז.

ביום רביעי הודיעו ברדיו המקומי כי ישראל כבשה את ירושלים. ברזיל יצאה מגדרה בהזדהות עם הניצחון. אחד העיתונים הגדולים בברזיל ומהחשובים בעולם כולו. "סטאדו דה סאו פאולו", הניח בעמודו הראשון תמונה של המנורה הישראלית עם כיתוב של "ישראל" בעברית על רקע דמותו של הרב שלמה גורן תוקע בשופר בכותל. ניצחון הישראלי הובא תחת כותרת נלהבת מאוד. עברתי באותה עת ברחוב ראשי כאשר ממול חלפה לידי חשמלית. הרכבת נעצרה בסמוך אלי וכל הנוסעים הביטו בי בעיניים מעריצות. הכבוד ליהודי באותם ימים, היה רב. סופרת ערבית כתבה שהמלחמה הזו היא חלק מהמאבק ההיסטורי של יצחק עם ישמעאל שבסופו עתיד יצחק לנצח, בני כפר נוצרי, מצאצאי האנוסים, התייצבו בקונסוליה הישראלית כשבראשם כומר עטוי צלב, ובידיהם שקי כסף כדי 'לעזור לאחינו בדם!' כלשונם. בני הכפר היו אמנם עניים, אבל הם נתנו את מעט הכסף שהיה להם למען העם היהודי.

"לאחר הניצחון הגיע לביתי קצין צבא בכיר שביקש לשתות עמי יין לרגל השמחה. וביקש לראות במפות כיצד נצח העם היהודי. מה שלא ידעתי כמובן להסביר. בהזדמנות אחרת באותה תקופה כאשר פגשתי מכר נוכרי, הוא לחץ את ידי בהתרגשות, ואיחל 'מזל טוב' על הניצחון. הניצחון עטף גם את הרחובות הברזילאיים. בחורים רבים הופיעו בגאווה כשעינם מכוסה בגאווה כאות הזדהות עם שר הביטחון משה דיין שהרטייה השחורה הייתה סמלו. הזמר הפופולארי מהאסיר פראנקו היה מעלה על במות את השיר הברזילאי הלאומי 'איזראל' והקהל היה פוצח בקריאות ובשריקות. הפוליטיקאים הברזילאיים לא התעייפו מלהזכיר שאוסלדו ארניה הברזילאי, היה זה שדאג להעברת החלטת האו"ם על מתן מדינה

יהודית לעם היהודי. ראו בבירור את שמו של הקב"ה מתקדש בעמו. זה היה כמו חזון אחרית הימים.¹¹

רשימת ספרים ומקורות נוספים לעיון סביב משמעותם האמונית של יום ירושלים ומלחמת ששת הימים

ספרים

1. הרב מנחם מנדל כשר, **התקופה הגדולה** (ב' כרכים) – פרקי התבוננות במצב האומה וארצנו הקדושה בשעה זו ובירור מקיף על דרכי הגאולה וסימניה על יסוד דברי חז"ל ספרי הראשונים והאחרונים. מכון תורת-שלמה, ירושלים (מהדורת תשס"א).
2. הרב יהודה ליב בן יצחק מאיר לוי, **פלאי מלחמת ששת הימים ולקחה**: המרכז להסברה דתית בישראל, תשכ"ח – על גילויי השגחה עליונה במלחמת ששת הימים.
3. יונה כהן, **מלחמת המגן והישועה**, הוצאת מוסד הרב קוק, ירושלים, תשכ"ח.
4. הרב שלום אוחנה, **שיחו בכל נפלאותיו**: לקט מאורעות שארעו במשך ששת ימי המלחמה והמהווים גילוי ברור של יד ההשגחה העליונה... מתוך ספרים, עיתונים וכתבי עת. פתח דבר מאת הרב מנחם מ. כשר. ירושלים: מכון שלם, תשל"א.
5. נדב חורי (יהונתן בן חורין), **ספר מעשה בראשית**: מלחמת ששת הימים. תשמ"ז – מבוא היסטורי על מקומה של מלחמת ששת הימים בתולדות העם היהודי. רחובות: בית מדרש עזרא סופר, תשנ"ד.
6. שמואל בן-ארצי, **ירושלים עירך**: ירושלים בתודעת עם ישראל לדורותיו – משפחת בן-ארצי, ירושלים, תשס"ו.
7. הרב מנחם הלוי אושפיזאי, **שערי חן**: פרקי הדרכה והגות בסדרי אמונה וישועה, נאמרו ונרשמו בעת ההמתנה ומלחמת ששת הימים תשכ"ז. הוצאת המחבר, רמת גן, תשמ"ב.
8. הרב יואל שורץ, **בינו שנות דור ודור**: התבוננות במאורעות התקופות האחרונות – [ירושלים]: דבר ירושלים, תשד"מ.
9. הרב שאול ישראלי, **זה היום**: אסופת דרשות ומאמרים ליום העצמאות וליום ירושלים, בצרוף סדר התפילה; העורך: אברהם ישראל שריר. מוסד הרב קוק, ירושלים, תשע"ד.
10. **כלביא שכן**: אסופת מאמרים לימי זיכרון וגאולה: לזכרו של גד יצחק (גדי) עזרא – מרכז שפירא: המכון התורני אור עציון, תשס"ג.

11. **לחיים בירושלים:** קובץ מאמרים לבירור מהותה וענינה של ירושלים ורוח בנינה וישובה – לזכרו של ר' חיים קרמן הי"ד. עריכה: הרב ברוך תאנה, **הרב נחמיה לוי הי"ד**, בצלאל ספרא. עטרת ירושלים, ירושלים, תש"ס.
12. **שאלו שלום ירושלים:** עיר הקודש, בהלכה, באגדה ובמחשבה, תנועת הנוער החרדי "עזרא", סניף שלמה – ע"ש שלמה אומן הי"ד, תשמ"ה.
13. הרב מרדכי הכהן, **הכותל המערבי מקורות ומסורות:** ירושלים תשכ"ז, משרד הדתות.
14. הרב רן שריד (עורך), **גואל ישראל:** פרקי אורות ליום העצמאות וליום ירושלים, רמת גן תשנ"ח.
15. מוטי סרור (עורך), **כי עין בעין יראו**, חוסן ישועות, ירושלים, תשס"ד.
16. הרב שלמה בן-חמו, **יום ירושלים ויום חברון**, קרית גת, תשנ"ו.
17. הרב משה עמיאל (עורך), **טוב להודות:** ליום העצמאות ויום ירושלים, אבני חפץ, תשע"ו.
18. הרב זלמן ברוך מלמד, **לזמן הזה:** שיחות ושיעורים ליום ירושלים, בית אל, תשע"ה.
19. הרב שלמה אבינר, **טל חרמון:** מועדים, בית אל תשנ"ט; **שיחות הרב צבי יהודה:** יום ירושלים; שיחות הרב צבי יהודה: מועדים, ב, ירושלים תש"ס.
20. הרב איתמר כהן, **גבורה ומלכות בין פסח לעצרת**, בית אל, תש"ע.
21. אריאל, **יום ירושלים:** אסופת שירים ומאמרים, ירושלים, תשס"ה.
22. הרב שמואל דוד, **מגילת יום ירושלים**, עפולה, אייר תשע"א.
23. ד"ר חגי בן-ארצי, **מגילת ששת הימים:** ליום ירושלים ולששת ימי הישועה, ירושלים: ספריית בית אל בע"מ, תשע"ד.

מסות ומאמרים קצרים

1. ר' חיים (פרופ') ליפשיץ, **'ישראל בתווך'**, חזון ימינו הגדולים במשנת מרן הראי"ה קוק זצ"ל, 'גוילין' כז-כח: 27-5. חוג הראי"ה.
2. הרב משה צבי נריה, **'מועדי הראי"ה'**, פרק לה – עיר עוז לנו – לכ"ח באייר, יום שחרור ירושלים, מהדורה מחודשת, שבי דרום: מכון התורה והארץ, תשע"ה. **כי "ששת ימים" עשה ד'**, כפר הרא"ה, תשל"א.
3. הרב שמואל הכהן וינגרטן, **על מפתן הגאולה**, מסילות, ירושלים, כסלו תשמ"א.
4. הרב אליהו אביחיל, **הזמנים המקודשים:** שיחות על חג ומועד, עמ' 84-86, תשנ"ה.
5. הרב אליהו אריאל אדרי, **משירי אהודנו**, עמ' קנג-קס, חוסן ישועות, ירושלים, תשע"ג, ו'**שחר אהללך'**, ח"ג, סימן מב, חוסן ישועות, ירושלים.

6. הרב ישראל אריאל, **סידור המקדש**, ח"ב, עמ' 531-522, ירושלים, תשנ"ט.
7. הרב שמעון גרשון (שג"ר) רוזנברג, **ביום ההוא**: דרשות ומאמרים למועדי אייר, אלון שבות תשע"ב.
8. הרב שבתאי סבתו, **ותשאני רוח** – ספר המועדים: האורות הגנוזים בתורה ובדברי חז"ל, תשע"ו.
9. ר' אברהם קורמן ז"ל, **נס וטבע בגאולת ישראל**, 'שערים', ר"ח אדר תשכ"ח.
10. הרב בן ציון קריגר, **עיוני חג ומועד**, עמ' 395-367, ירושלים, תשס"ט.
11. הרב יעקב כהן, **"זכור זאת ליעקב"**, מכתב לאחר מלחמת ששת הימים, עמ' מ-מח.
12. הרב אלימלך מרדכי תובל – מכתב על מלחמת ששת הימים, **מפירות הכרם**: קובץ דברי תורה מאת בוגרי ישיבת כרם ביבנה ורבניה שנכתבו ושנאספו לרגל מלאת יובל לישיבה כרם ביבנה, תשס"ג.